

دانش و پژوهش
دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)

(علوم انسانی)
شماره پنجم - پاییز ۱۳۷۹
صص ۱۲ - ۱

بررسی کارایی روشهای ابراز وجود در افزایش جرات‌ورزی دختران نابینا

سیدحمید آتش‌پور* - احسان کاظمی**

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی و مقایسه میزان کارایی روش ابراز وجود که مجموعه‌ای از روشهای رفتاری است، در دختران نابینا پرداخته است. آزمودنیهای این پژوهش را ۲۲ دختر نابینای ۱۵ تا ۲۲ سال تشکیل می‌دادند که دارای ملاک تشخیصی در خصوص نقایص رفتاری مربوط به ابراز وجود بودند. این پژوهش در اواخر سال ۱۳۷۷ در مرکز نگهداری دختران نابینای فاطمه زهرا اصفهان انجام گردید. پیش از شروع آزمایش، آزمودنیها به صورت تصادفی به دو گروه آزمایشی و گواه تقسیم گردیدند. در ابتدا آزمون ابراز وجود به هر دو گروه داده شد و پس از اتمام آموزش گروهی ابراز وجود نیز همان آزمون به گروهها ارائه گردید. مقایسه میانگین‌ها در ابتدای پژوهش و پس از آن فرضیه تحقیق را تأیید نمود.

*- عضو هیأت علمی گروه روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان.
**- کارشناس ارشد روان‌شناسی عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.

مقایسه میانگین‌های گروه آزمایشی در قبل و بعد از آموزش نیز از این فرضیه که آموزش روشهای ابراز وجود در افزایش جرأت‌ورزی دختران نابینا مؤثر می‌باشد، حمایت کرد.

کلید واژه‌ها: ابراز وجود، جرأت‌ورزی، دختران نابینا

مقدمه

مبحث ابراز وجود^۱ سابقه‌ای طولانی در درمان اضطراب اجتماعی دارد و سرآغاز آنرا می‌توان به کارهای سالتر و ولپی^۲ (۱۹۸۷) نسبت داد. به عقیده راکز^۳ (۱۹۹۱)، در حال حاضر مشکلاتی چون کمروبی و اضطراب اجتماعی را با این شیوه، درمان می‌کنند. سالتر و ولپی (به نقل از هارگی و همکاران، ۱۹۹۴) با ارائه این نظریه که برخی انسانها در تعاملات اجتماعی خود نمی‌توانند حقوق حقه خود را مطالبه نمایند، کوشش نمودند که با شیوه‌هایی، مهارتهای لازم را برای ابراز وجود به آنها آموزش دهند. به عقیده آنها رفتارهای فاقد جرأت به منزله امری تلقی می‌شوند که منعکس‌کننده یک نقص مهارتی خاص و یا بازداری رفتارهایی است که احتمالاً ناشی از تجارب یادگیری اجتماعی نادرست است. بنابراین به عقیده آنها افرادی را که نمی‌توانند ابراز وجود کنند می‌توان به راحتی تشخیص داد. این افراد گزارش می‌دهند که نمی‌توانند از حقوق خود دفاع نمایند و اغلب بیان می‌کنند که کاش می‌توانستند حرفهایشان را به دیگران بزنند (گلدفرید و دیویسون، ۱۳۷۰).

به عقیده سالتر آنچه در ابراز وجود باید مورد توجه قرار گیرد، عبارت است از تأکید بر بیان احساسات، ابراز عقیده مخالف و قبول تمجید از طرف دیگران، استفاده از ضمیر من و حاضر جواب بودن، بدون اینکه شرایط و موقعیت اجتماعی در نظر گرفته شود. ولی با گسترش دیدگاههای سالتر، رفتار جرأت‌ورزی یا ابراز وجود را باید اظهار مناسب هر احساسی غیر از اضطراب نسبت به فرد یا افراد دیگر در نظر گرفت و عدم جرأت‌ورزی یا فقدان ابراز وجود را یک نقص مهارتی خاص و یا بازداری رفتاری دانست. از این نظر جرأت‌آموزی یا قاطعیت را می‌توان یک مداخله اصلی برای سازگاری با دنیای جدید معرفی نمود (همان منبع، ۱۳۷۰).

بنابراین ابراز وجود به رفتارهای مناسب اجتماعی گفته می‌شود که در حذف موانعی که در نیل به اهداف فرد دخالت می‌کنند مؤثر است. مفهوم این تعریف (گلد فرید و دیویسون، ۱۳۷۰) این است که فرد واقعاً با جرأت می‌تواند احساسات مثبت یا منفی خود را ابراز کند. این توانایی را لازاروس (۱۹۷۱)، رهایی هیجانی^۱ نامیده است. لازاروس ابراز وجود را دارای عناصر زیر می‌داند:

- الف - رد تقاضاهایی که فرد قادر یا مایل به انجام آنها نیست.
- ب - جلب محبت دیگران و بیان احساسات خود و مطرح کردن تقاضاهایی که دارد.
- ج - شروع گفت‌وگو، ادامه دادن به صحبت‌ها و خاتمه دادن به کلام.
- نگی و جاکوبوسکی^۲ ابراز وجود را شامل گرفتن حق خود و ابراز افکار، احساسات و اعتقادات خویش به نحوی مناسب، مستقیم و صادقانه در نظر گرفته‌اند به نحوی که حقوق دیگران پایمال نگردد (به نقل از هارگی و همکاران، ۱۹۹۴).
- به عقیده سالکوسکیس^۳ (۱۹۸۷) ابراز وجود یک روش چند محتوایی است و دارای این اجزای درمانی است: راهنمایی و هدایت کردن، ایفای نقش، دادن پسخوراند، تمرینهای رفتاری.^۴

به دلیل جامعیت و موفقیت‌آمیز بودن این روشها در سالهای اخیر پژوهشهایی صورت گرفته و برنامه‌هایی تحت عنوان آموزش ابراز وجود^۵ (AT) طراحی گردیده است. دلوتی^۶ (۱۹۸۱) از این شیوه برای کاهش اضطراب و کمرویی دانش‌آموزان استفاده نمود که نتایج مثبتی هم به دست آورد. مورو و هارگی^۷ (۱۹۸۷) در بررسی مهارتهای لازم برای متخصصان داروخانه‌ها متوجه گردیدند که این افراد معتقد بودند مهارتهای ابراز وجود در برخورد با سایر متخصصان و همکاران اهمیت بیشتری دارد. همچنین استفاده از مهارتهای ابراز وجود در مددکاران اجتماعی (پاردک^۸ و همکاران، ۱۹۹۱) و پرستاران (پوریت،^۹ ۱۹۸۴) مورد بررسی قرار گرفت که نشان داد در زمینه ابراز وجود مشکلاتی دارند. آنها پس از گذراندن برنامه ابراز وجود، در این خصوص پیشرفت زیادی را نشان دادند. وهر و کافمن^{۱۰} نیز، ابراز وجود را بر روی عده‌ای از نوجوانان

1- Emotional Freedom

2- Lange & Jakubowski

3- Salkovskis

4- Behavioral rehearsal

5- Assertive training

6- Deluty

7- Morrow & Hargie

8- Pardeck

9- Porritt

10- Wehr & Kaufman

مضطرب اجتماعی مورد بررسی قرار دادند که نتایج نشان داد با به کارگیری این شیوه، احساس خودکفایی در آنان افزایش یافته و اضطرابشان نیز کاهش یافته است (به نقل از مهربار و همکاران، ۱۳۷۴).

بنابراین با توجه به تأثیر موفقیت‌آمیز آموزش ابراز وجود و معتبربودن گزارشهای مثبتی که در این زمینه ارائه شده پژوهشگران حاضر بر آن شدند تا از این شیوه‌ها برای کاهش اضطراب دختران نابینا استفاده کنند و قابلیت‌های آنها را برای شروع، ادامه و خاتمه‌گفت‌وگو و بیان احساسات خود و جرأت مخالفت کردن و نه گفتن افزایش دهند. بدین منظور از روشهای راهنمایی، الگوسازی، ایفای نقش و تمرینهای رفتاری در قالب گروه‌درمانی^۱، به‌منظور افزایش جرأت دختران نابینا، استفاده گردید. اعتقاد پژوهشگران این است که آموزش ابراز وجود نه ساده است و نه ساده‌انگارانه، لیکن همان‌طور که آلبرتی و امونز^۲ (۱۳۷۴) تصریح نموده‌اند، هر تغییر جزئی در یک رفتار ممکن است اثری کلی در رابطه افراد با یکدیگر و تصویر ذهنی‌یی که از خود دارند، داشته باشد. البته این امکان وجود دارد که در اوایل آموزش، شخص مورد آزمون، بی‌تناسب قاطعیت به خرج دهد، اما به مرور زمان یاد خواهد گرفت که رفتار خود را متناسب با موقعیت تنظیم نماید. بر این اساس؛ هدف از پژوهش حاضر بررسی کارایی شیوه‌های جرأت‌ورزی در دختران نابینا بوده است.

روش

آزمودنیهای پژوهش حاضر را ۲۲ دختر نابینای ۱۵ تا ۲۲ ساله مرکز فاطمه زهراي شهرستان اصفهان تشکیل می‌دادند. در وهله اول افراد براساس پرسشنامه‌ای که آلبرتی و امونز در کتاب خود تحت عنوان «روانشناسی ابراز وجود»^۳ آورده‌اند و ابراز وجود افراد را می‌سنجد، غربال گردیدند. از مجموع دختران حاضر در این مرکز، براساس پرسشنامه فوق ۲۲ نفر به‌عنوان افراد فاقد ابراز وجود شناسایی گردیدند. به‌منظور تعیین کاربرد شیوه‌های ابراز وجود، ۱۲ نفر از ۲۲ دختر نابینا که مهارتهای لازم برای ابراز وجود را نداشتند به‌صورت تصادفی جدا گردیدند و دو گروه آزمایشی و گواه را تشکیل دادند. جدول شماره ۱ توزیع فراوانی دو گروه آزمایشی و گواه را نشان می‌دهد.

جدول ۱- توزیع فراوانی دو گروه آزمایشی و گواه

گروه گواه			گروه آزمایشی			
۲۱-۲۲ ساله	۱۸-۲۰	۱۵-۱۷	۲۱-۲۲ ساله	۱۸-۲۰	۱۵-۱۷	
۴	۴	۲	۳	۶	۳	پیش از کاربرد روشهای AT
N=۱۰			N=۱۲			
۴	۴	۲	۳	۵	۳	پس از کاربرد روشهای AT
N=۱۰			N=۱۱			

ابزارها

در پژوهش حاضر ابزارهای جمع آوری اطلاعات شامل موارد زیر بوده است:
الف - مشاهده تعاملات درون گروهی دختران نایینا به منظور شناسایی مواردی که کمبود ابراز وجود دیده می شود. برای ثبت مشاهدات مورد نظر از فرم فهرست بررسی^۱ استفاده گردید. فهرست بررسی اغلب برای ثبت وجود یا عدم وجود رفتارهای خاصی در موقعیت های معین به کار برده می شود. هر فهرست بررسی شامل تعدادی عبارت درباره رفتارهایی است که انتظار می رود افراد آنها را ابراز کنند (رایت و فیلیپ، ۱۳۷۷). بنابراین فهرست های بررسی امکان ثبت وجود یا عدم رفتار یا اینکه آیا رفتار در زمانی که فهرست مورد استفاده قرار گرفته است، مشاهده شده یا نه را فراهم می کنند. نمونه ای از فهرست یا سیاهه بررسی رفتارهای ابراز وجود یا عدم آن در جدول دو آمده است.

مشاهده های کنترل شده در خصوص ثبت وجود یا عدم ابراز وجود در سه مرحله انجام گردید: مرحله اول پیش از آموزش AT، مرحله دوم در حین آموزش و مرحله سوم پس از درمان که یک بار پس از سنجش شیوه های آموزش و یک بار یک ماه پس از قطع آموزش بوده است.

ب - مصاحبه ای نیمه ساختاری^۲ به منظور برآورد صحت فهرست بررسی. در این نوع مصاحبه بیشتر حالات روحی دختران نایینا در رویارویی با موقعیتی که باید ابراز وجود می کردند پرسیده شد.

جدول ۲- نمونه فهرست یا سیاهه بررسی رفتارهای ابراز وجود

نام:	تاریخ:
مشاهده‌گر:	
دستورالعمل: هرگاه رفتار ذکر شده مشاهده گردید، در کنار هر ماده باید علامتی (✓) گذاشت و در صورت عدم مشاهده چیزی نباید نوشته شود.	
۱- به راحتی وارد اتاق رئیس مرکز می‌شود.	
۲- بدون لکنت و مکث به صحبت با رئیس مرکز می‌پردازد.	
۳- علایم قرمز شدن چهره در هنگام صحبت با رئیس مرکز نشان نمی‌دهد.	
۴- چهره خود را در زمان صحبت با رئیس مرکز نمی‌پوشاند.	
۵- علی‌رغم نایبانی در جهتی که رئیس مرکز قرار دارد نگاه می‌کند.	
۶- در هنگام صحبت با رئیس مرکز نمی‌لرزد و حرکات زاید نشان نمی‌دهد.	
۷- در مقابل سؤالات رئیس مرکز حاضر جواب است.	
۸- در مقابل درخواستهای نامعقول رئیس مرکز به راحتی مقاومت می‌کند.	

ج - استفاده از آزمون ابراز وجود آلبرتی و امونز که در کتاب «روانشناسی ابراز وجود» آورده شده بود.

نمونه‌ای از سؤالات این آزمون عبارت‌اند از:

- ۱- آیا اگر کسی رفتار به شدت غیرمتصفانه‌ای داشته باشد، موضوع را با او در میان می‌گذارید؟
- ۲- آیا تصمیم‌گیری برای شما دشوار است؟
- ۳- آیا اغلب از اشخاص یا موقعیت‌ها به دلیل ترس از آبروریزی حذر می‌کنید؟
- ۴- آیا از دوست یا از هم‌اتاقی خود می‌خواهید که در انجام کارهای منزل یا خوابگاه مشارکت کند؟

لازم به ذکر است که تمامی سؤالات این پرسشنامه به خط بریل تبدیل گردید و سپس در اختیار نایبانیان قرار داده شد. پاسخ سؤالات از نوع طیف لیکرت بود که در مقابل هر سؤال ۵ موقعیت را ترسیم می‌کرد. این ۵ موقعیت از خیر یا هرگز شروع و همیشه یا صد درصد را در برمی‌گرفت. نمره‌ای که به موقعیت خیر داده می‌شد صفر و به موقعیت همیشه چهار نمره تعلق می‌گرفت.

شیوه اجرا

اجرای پژوهش حاضر از اسفند ۱۳۷۷ آغاز گردید و دارای مراحل زیر بود:
 ۱- مرحله اول، هماهنگی با مسئولان بهزیستی و آماده‌سازی اولیه آزمونها و تعیین روایی مقدماتی آزمون ابراز وجود.

در ابتدا آزمون ابراز وجود بر روی ۳۰ نفر از شرکت‌کنندگان دوره‌های بهداشت روانی مراکز فرهنگی شهرداری که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند اجرا و ضریب تشخیص سوالات محاسبه گردید که به طور عمده جوابگویی اهداف پژوهش بود. جدول شماره ۳ محاسبه ضریب تشخیص سؤاها را نشان می‌دهد.

جدول ۳- محاسبه ضریب تشخیص سؤاها

۱	۴/۰	٪۴۰	۱۵	۴/۸	٪۴۸
۲	۴/۴	٪۴۴	۱۶	۴/۰	٪۴۰
۳	۳/۱	٪۳۱	۱۷	۴/۸	٪۴۸
۴	۵/۹	٪۵۹	۱۸	۴/۴	٪۴۴
۵	۵/۲	٪۵۲	۱۹	۳/۴	٪۳۴
۶	۴/۹	٪۴۹	۲۰	۵/۵	٪۵۵
۷	۵/۷	٪۵۷	۲۱	۴/۰	٪۴۰
۸	۵/۷	٪۵۷	۲۲	۳/۶	٪۳۶
۹	۴/۱	٪۴۱	۲۳	۵/۰	٪۵۰
۱۰	۴/۷	٪۴۷	۲۴	۵/۲	٪۵۲
۱۱	۲/۵	٪۲۵	۲۵	۲/۸	٪۲۸
۱۲	۴/۲	٪۴۲	۲۶	۵/۷	٪۵۷
۱۳	۶/۰	٪۶۰	۲۷	۵/۴	٪۵۴
۱۴	۴/۴	٪۴۴	۲۸	۲/۱	٪۲۱

با محاسبه ضرایب تشخیص سؤاها، سؤالهایی که ضرایب آنها کمتر از ۴۰٪ بود از مجموع پرسشها حذف گردیدند. به منظور اعتبار دو نیمه آزمون، سؤاها به زوج و فرد تقسیم و اعتبار آن محاسبه که عددی معادل ۷۹٪ به دست آمد که نشان می داد سؤالهای آزمون به طور انفرادی می توانند وجود یا عدم ابراز وجود را در افراد تشخیص دهند.

۲- مرحله دوم، اجرای اصلی پژوهش بود. در این خصوص محاسبه‌هایی انجام گردید و فهرست بررسی تنظیم شد تا وضعیت افراد از لحاظ بالینی مشخص تر گردد. با اجرای آزمون ابراز وجود مشخص گردید که پیش از شروع آموزشهای گروهی AT هیچ‌گونه تفاوت معنی داری بین دو گروه گواه و آزمایشی که به صورت تصادفی جدا شده‌اند وجود نداشت. در مرحله بعدی برنامه‌های آموزش AT اجرا گردید.

برنامه‌های درمانی

این برنامه برای دختران نابینای مرکز بهزیستی تنظیم شده و بر خود ابرازی و جرأت داشتن تأکید می نمود.

این برنامه به طور خلاصه شامل مراحل زیر بود:

- الف - شناسایی وضعیت افراد از طریق فهرست‌های بررسی و بیان مشکلی که آنها را از رسیدن به خواسته‌هایشان باز می داشت.
- ب - شناسایی موقعیت‌های تهدیدکننده و تعیین اهدافی که باید به آنها دست یافت.
- ج - همراه با گفت‌وگو در خصوص اهداف، منطق درمان هم برای نابینایان توضیح داده می شد.

د - ایجاد شرایطی ذهنی و عملی برای اجرای تمرینها و ایفای نقش.

در این خصوص برای هر فرد کارتی در نظر گرفته می شود تا وضعیت خود را بر روی آن به خط بریل ثبت کند و سپس آن را برای گروه بخواند. کارتها مخصوص ثبت مشکلاتی در مورد عدم ابراز وجود بودند. سه حیطه اصلی مهارت‌های ابراز وجود یعنی بیان احساسات، تعیین درخواستها و ارائه تقاضاها، و شجاعت مخالفت کردن، برای آنها کاملاً توضیح داده شده بود. از تجسم و ادراک ذهنی برای ایجاد موقعیتهایی که جسارت آنها را ضعیف می کرد کمک گرفته می شد و به آنها کمک می گردید واکنشهای مناسب نشان دهند. در مرحله بعد تجسم‌های خیالی به صورت عملی در گروه به بحث گذاشته

می شد و هر کس به ایفای یک نقش خاص می پرداخت و از گروه پسخوراند دریافت می کرد. در اینجا حالات افراد و احساسات آنها و افکار منفی که حیثاً به ذهن آنها می رسد ثبت و در گروه راه حل هایی برای آنها ارائه می شد. در بین جلسات تکلیفی به افراد داده می شد تا انجام دهند و تجربیات آنها در جلسه بعد یعنی شروع هر جلسه به بحث گذاشته می شد تا پسخوراند مناسبی دریافت شود. در مراحل آخر به افراد تکلیفی مبنی بر اینکه به دیگران آموزش ابراز وجود دهند، داده می شد تا تجربه های آنها در خزانه رفتاری آنها تحکیم بیشتری یابد. در نهایت تجربه های آنها در گروه نیز به بحث گذاشته می شد.

نتایج و بحث

۱- جدول ۴ میانگین، انحراف معیار و t محاسبه شده آزمودنیهای پژوهش را نشان می دهد. همان طور که از داده های به دست آمده می توان استنتاج نمود بین نمرات گروه آزمایشی و گروه گواه قبل از شروع آموزش گروهی ابراز وجود، تفاوت معنی داری دیده نمی شود.

جدول ۴- فراوانی، میانگین، انحراف معیار و نمره t آزمودنیها قبل از شروع آموزش گروهی ابراز وجود

نمره t	t	S	M	N	گروه آزمایشی
۰/۴۵۸	۲۰	۷/۱۹۵	۳۱/۴	۱۲	
			۲۸/۱	۱۰	گروه گواه

از آنجا که t محاسبه شده (۰/۴۵۸) کوچکتر از t جدول در سطح ۰۱٪ (۲/۰۸۶) می باشد، بنابراین می توان نتیجه گرفت که در خصوص پژوهشهای مورد نظر مقایسه میانگینها تفاوت معنی داری را قبل از آموزش ابراز وجود نشان نمی دهد.

۲- جدول (۵) تفاوت دو گروه را بعد از اعمال آموزش ابراز وجود نشان می دهد.

جدول ۵- فراوانی، میانگین، انحراف معیار و نمره t آزمودنیها
پس از اجرای آموزش گروهی ابراز وجود

نمره t	t	S	M	N	گروه آزمایشی
			۶۱/۱۸	۱۱	
*۵/۰۴	۱۹	۶/۵۷۵			
			۲۸/۴	۱۰	گروه گواه

*P < %001

بر اساس اطلاعات موجود در جدول ۵، نمره t ۵/۰۴ به دست آمد و از آنجا که t محاسبه شده بزرگتر از t جدول (۲/۸۶۱) در سطح ۰۱٪ می باشد، بنابراین می توان نتیجه گرفت که بین میانگین های مورد مقایسه تفاوت معنی داری وجود دارد و این تفاوت را می توان به آموزش شیوه های ابراز وجود نسبت داد. مضافاً اینکه استفاده از آزمون t وابسته که به مقایسه گروه آزمایشی با خودش در دو مرحله پیش و پس از آموزش گروهی ابراز وجود پرداخته بود، مؤثر بودن روش AT را در افزایش ابراز وجود دختران نابینا نشان می دهد.

۳- نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر نشان داد که فرضیه تحقیق مبنی بر مؤثر بودن آموزش گروهی AT در افزایش جرأت دختران نابینا، تأیید می گردد که با پژوهشهایی که در این زمینه صورت گرفته همخوانی دارد. در تمامی تحقیقات انجام شده درخصوص AT این امر را ثابت کرده اند که مؤثرترین شیوه برخورد با دیگران سبک فعال یا قاطعیت و جرأت در تعاملات بین فردی است. (نگاه کنید به آتش پور و مهدیزادگان، ۱۳۷۶، کهن و شریفی، ۱۳۷۷، هارگی و دیگران، ۱۹۹۴). بنابراین نتایج پژوهش حاضر نتایج به دست آمده از تحقیقات قبلی در زمینه ابراز وجود را تأیید می نماید.

پیشنهاد

به منظور افزایش اعتبار داده‌ها پیشنهاد می‌گردد حجم نمونه انتخابی بزرگتر در نظر گرفته شود و مقایسه شیوه‌های ابراز وجود بین گروه‌های بینا و نابینا و بین دختران و پسران صورت گیرد.

منابع و مآخذ

- آتش‌پور، سیدحمید و ایران مهدیزادگان. (۱۳۷۶)، ابراز وجود، مؤثرترین شیوه برخورد در ارتباطات و تعاملات روزمره، مجله فولاد، شماره ۲۱.
- آلبرتی، رابرت و مایکل امونز. روانشناسی ابراز وجود، ترجمه مهدی قراچه‌داغی، (۱۳۷۴)، تهران؛ انتشارات علمی.
- کارت رایت، کارول و جی فیلیپ. پرورش مهارت‌های مشاهده، ترجمه ولی‌الله نعمتی، (۱۳۷۷)، تهران؛ نشر رشد.
- کهن، گوئل و حسین شریفی. (۱۳۷۷)، قاطعیت در مدیریت، نشر مؤسسه فرهنگی انتشاراتی و تقی.
- گلد فرید، هاروین آر و جوالدسی دیویسون. رفتاردرمانی بالینی، ترجمه فرهاد ماهر، (۱۳۷۰)، مشهد؛ انتشارات آستان قدس رضوی.
- مهریار، امیرهوشنگ و همکاران. (۱۳۷۴)، مقایسه جرأت‌آموزی و جرأت‌آموزی توأم با بازسازی شناختی در کاهش اضطراب اجتماعی، فصلنامه اندیشه و رفتار، سال اول، شماره ۴.
- Deluty, R.H. (1981), *Assertiveness in children: some research Considerations*. Journal of clinical child psychology, 10.
- Hargie, O. Sanunders, C. and Dickson, D. (1994), *Social skills in interpersonal Communication*. (3 Edt). London: Croom Helm.
- Lazarus, A. (1971), *Behavior therapy and beyond*, NewYork: Mc Graw-Hill.
- Morrow, N.C. and Hargie, O.D.W. (1989), *Aninvestigation of critical in cidents in interpersonal Communication in Pharmacy practice*, Journal of Social and Administrative pharmacy, No:4.

- Pardeck, J. Anderson, C. and others (1991), *Assertiveness of Social work students*, Psychological Reports, 69.
- Porritt, L. (1984), *Communication: choices for nurses*, Churchill Livingstone, Melbourne, Australia.
- Rakos, R. (1991), *Assertive behavior: Theory, research and training*, London: Routledge.

E-mail: [Atashpour @ Yahoo.com](mailto:Atashpour@yahoo.com)

